

Major Gyöngyi

A növekedés érdekszférájának csapdájában?

„Az egyensúlyi állapot illetően felborulásának fő oka, hogy... szem elől tévesztjük az igazi célt. Még a technika számára sem ismeretlen az a veszély, amely a nagyobb és a jobb utáni hajszában rejlik, és ami trükkös szerkesztőkhöz vezet, olyan blikkfangos vacakokhoz, amelyekből több a kár, mint a haszon. A művészetben pedig azt figyelhetjük meg, miként alacsonyodik le a mester virtuózzá aki csak ügyességét akarja fitogtatni anélkül, hogy tekintettel lenne a valódi célra. ... A mindenkori újítások iránti csodálat, sohasem pótolhatja az emberi értékeket.”

(Gombrich, E. H.)

Az ismert történelemben több dokumentált gazdasági válságról tudunk, s ezek nem feltétlen kötődnek a modern korhoz. Mégis a modern kori gazdasági válságoknak általában is vannak specifikus jellemzői a megelőzőekhez képest, és a modern koriak között a legutóbbi – mely 2008-ban kezdődött és jelenleg is tart – különösképp specifikus az összes többihez képest. Ez a specifikusság leginkább abban ragadható meg, hogy ezúttal a gazdaság legalább két meghatározó jellemzőjében telítési pontjáig jutott. Ezek a jellemzők:

1. Az expanzióra épülő gazdaság alól elfogytak a még fogyasztási egyensúlyba nem került, vagyis fizetőképes kereslettel rendelkező, de kielégítetlen fogyasztói kapacitással rendelkező területek. (Közvetlen probléma.)
2. Az expanzióra épülő gazdaság termelői kapacitása által használatba került anyag tömeg illetve energia mennyisége, nagyságrendjét tekintve elérte annak az ökoszisztémának tömeg-és energiamennyiségét, melybe ágyazódik. Következésképp a gazdasági tevékenység mérhető nyomokat hagy az ökoszisztémán, esetenként és egyre inkább pedig megbontja azokat a rendszeregyensúlyokat, amelyek sok évezred távlatában alakultak ki, és a közelmúltig a teljes rendszer működésének alapjául szolgáltak. (Közvetett probléma, mert ugyan feltűnő következményei már általánosan, sőt olykor egyszerű rátekintéssel is detektálhatók, de ezen következmények egyelőre tűrhetők, és a háritásukra, az egyensúlyi feltételek visszaállítására irányuló aktivitás még halogatható.)

Fenti mindkét jellemző azért különleges és minden korábbi válsághoz képest specifikusan súlyos – mondhatni katasztrofális – üzenet hordozója, mert olyan belső ellentmondást tartalmaz, ami a továbbiakban nem feloldható. – Miért is? Mik azok a tényezők, melyek a jellemzőkön belül feloldhatatlan ellentmondásba kerültek?

- Az 1. jellemzőben a gazdaság expanzív jellege az expanzió szempontjából alkalmas területek elfogyásával,

- a 2. jellemzőben az a tény, hogy az expanzivitás miatt a gazdaság egyre nagyobb arányban alakítja át maga alatt azt a környezetet, mely környezet feltételezett, változatlan rendelkezésre állása az alapja a gazdaságnak.

Látható, hogy mindkét esetben a telítési jelenség a gazdaság expanzivitásának következménye. Logikailag nincs ebben semmi különös, hiszen egy expanzív folyamat elvileg is csak végtelenig táguló feltételrendszerben gondolható el végtelenig fenntarthatónak. Mivel ezzel szemben a Föld egy zárt rendszernek számít, következésképp a méretkorlátai egy expanzív gazdaság számára egyben növekedési korlátot is jelentenek.¹ A baj csupán ott van, hogy a mostanra kialakult és a közgazdaságtudományban kizárólagosnak tekintett expanzív világ gazdasági rendszer modelljéből hiányzik ennek a korlátnak a világos tudata, s sem a modellen belüli tervekben, sem a modell koncepcionális korrekciójában nem jelenik meg a figyelembe vételére utaló bármilyen mozzanat.² Éppenséggel a gazdaság szükségszerűen feltételezett expanzivitása, a gazdasági növekedés az, ami a közgazdaságon belül érinthetetlen dogmává vált.³

– Úgy tűnik, a gazdasági elméleteknek az expanzió vonatkozásában megjelenő pozitivista elkötelezettsége még az 1950-es évek táján, a tudomány eredményeit látszólag korlátlanul hasznosító technikai fejlődés virágkorában viszonylagosan indokolt volt. Például akkor még karnyújtásnyira lévőnek tűnt a világűr meghódítása, ami legalábbis a földi dimenziókból mindenképpen kiszabadíthatta volna a gazdaságot. A tudomány fejlődésével azonban egy ilyen megoldás nemhogy közelebb került volna, hanem mára sokkal inkább illúzióvá vált.⁴ Annál szomorúbb, hogy sem a jelenlegi gazdasági szereplők, sem a gazdasági elméletek jelölt és önjelölt letéteményesei ilyen fokú képtelenséget mutatnak az expanzió gondolatától való elszakadásra. Találkozni lehet ugyan már bizonyos megfontolásokkal, melyek legalább a technológiák által megmozgatott anyag mennyiségének jelentős mérséklésére törekszenek. Ilyenek a mennyiségi helyett a minőségi elvek támogatása, a miniatürizálás (bár a technológiák egyelőre csak jelentős anyagmozgatás árán képesek miniatűr végterméket előállítani), ezen belül a nanotechnológia preferálása. Azonban ezek egyelőre csak a komplex kérdés

---

¹ „Véges lehetőségek mellett minden országnak csupán csak korlátozott környezeti tér áll rendelkezésére. A fejlődés, mint vég nélküli versenypálya ezért történelmileg elavult elképzelés” (Sachs, 2000)

² Kétségtelen, hogy az utóbbi időben – jóval a válság előtt is - a közgazdaságtan igen sok impulzust kapott, amelyek bomlasztani kezdték a mainstream-et, kikényszerítve új irányzatok befogadását is. Caballero szerint azonban annak ellenére, hogy egyre több a kutatás a makroökonómia partvonalán, ezek mégsem épülhetnek be szervesen a „gazdaságelméleti mag”-ba. (Caballero 2010). S noha a heterodox gazdaságpolitika vonzereje növekszik (Bod, 2013), a növekedési koncepció alapjait ez teljesen érintetlenül hagyja. Érzékeltetésül utalunk itt Herman E. Daly Megállapodott gazdaságról még 1997-ben megjelent koncepciójára, amely máig szinte teljesen az ismeretlenségbe szorul még közgazdász berkeken belül is.

³ „Az 1990-es évek elejétől a közgazdászok nagy része paradox módon még az ökológiai problémákra is a gazdasági növekedést kínálja gyógyírként.” – írja Pataki György és Takács-Sánta András (2004) szemléltetve is rögtön a „növekedés mindenhatóságába” vetett megrögzöttségét: „Most a gazdasági növekedés új korszákára van szükség. Olyan növekedésre, amely erőteljes, ugyanakkor társadalmilag és környezetileg egyaránt fenntartható ... olyan növekedésre, amely anélkül elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy veszélybe sodorná a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére “ (WCED 1987. 8.)

⁴ Ráadásul éppen gazdasági logika mentén hiúsultak meg a korlátlan fejlesztésekbe vetett remények, egészen pontosan a költségek túlméretezettsége miatt.

részelemeit érintik és nem adnak okot olyan átfogó, a kultúra értékkepzési koncepciójáig hatoló változás bekövetkeztéhez reményt fűzni, ami a probléma lényegét egyszer s mindenkorra kezeli.

Fentiek következetes figyelembe vételével látható, hogy mivel a Föld zárt rendszeréből kiszabadulni egyelőre nincs esély, túl minden ideológiai megfontoláson, az egyetlen reális támadási pont valamilyen globális megoldást találni, csupán a gazdasági expanzió dogmájának átértékelése marad. A kérdéskör megfelelő körüljárásához legalább a következő szempontok felvetése szükséges:

1. A történelem folyamán mikor, milyen okkal, milyen társadalmi értékkepzés alapján és milyen céllal került a gazdaság alapkoncepciójává az expanzivitás?
2. Milyen társadalmi modellben, a társadalom melyik szegmensét támogatja az expanzív gazdasági modell?
3. Mi a gazdaság társadalmi funkciója, volt-e a történelem folyamán a jelenlegihez képest más elvi alapokon működő gazdaság?
4. Milyen társadalmi értékkepzési motívumokat érinthet a gazdasági modell lényegi és koncepcionális lecserélése?
5. Lehetséges alternatív gazdasági modellek esélyei.

I.

A történelemben visszatekintve a hatalomnak mindenkor célja volt az expanzió⁵ – területi expanzió -, hiszen a hatalom megszerzésének és megtartásának feltétele az erőforrások minél kizárólagosabb birtoklása. Amennyiben pedig egy hatalmi réteg lemond az expanzióról, úgy nyilvánvalóan előbb-utóbb áldozatává válik annak a hatalmi rétegnek, amelyik nem mond le. Ezt a nagy szellemi erőfeszítést nem igénylő alapszabályt általában minden hatalmi elit magáévá teszi és tette a múltban is. Az egyes korokban mégis meglehetősen nagy módszertani különbségek mutatkoznak ugyanannak az elvnek a megvalósításában. Ezek a módszertani különbségek furcsa módon egyetlen lényegi okra vezethetők vissza, aminek azután több látványos, kézenfekvően detektálható következménye van, melyeket esetenként okként kezel a történelemtudomány.

Az a bizonyos eredendő ok egy rendkívül egyszerű és könnyen követhető folyamat, mégpedig az utolsó jégkorszak után az ember elszaporodásának és a lakhatóvá váló területek telítésének folyamata.

Ezen a helyen nem kívánunk részletes elemzésekbe bocsátkozni, inkább csak megemlítenénk néhány ismert, vagy ismerhető motívumot, melyek mindenképpen kínálják és erősítik ezt az értelmezési lehetőséget.

Az első ilyen motívum a Bibliából, még hozzá az Ószövetségből említhető⁶. Ábrahám elindul Úr városából (I.Moz. 11:31) Kánaánba. A Biblia az elvándorlás konkrét okát ugyan nem említi, de érzékeltetni lehet, hogy egy telített területről igyekszik egy nagyobb életteret kínáló terület felé, a könnyebb megélhetés reményében. Ez a vándorlás feltehetően nem csupán egyetlen ember vándorlását reprezentálja, hanem egy általános

---

⁵ Lásd pl: Julius Caesar: A gall háború. Európa Kiadó

⁶ Bővebben lásd Sedlacek, T. (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana c. nagy érdeklődést kiváltott könyvét.

tendenciát, mégpedig egy alapvetően délről északi irányba történő vándorlást, vagyis a jégkorszak után az északra táguló, emberi életre alkalmassá váló terület folyamatos feltöltését. A relatíve üres területek a kor termelési viszonyai szerint rendelkeztek adott eltartó képességgel, s ha ezt a betelepülő, ill. szaporodó lakosság elérte, beállt a telítődés.

A területek benépesítése egészen a telítődésig, esetleg még azon is valamivel túl, önmagában rendkívül figyelemre méltó. A jégkorszak szélsőséges körülményeinek oldódását követően az új területeket elfoglaló népcsoportok isteni adomány átvételeként, szakrális tevékenységként élhették meg honfoglalásukat. Az erőforrások relatív bőségében, létbiztonságban a gondolkodás, a lételvek alapvetően metafizikai jelleget vettek fel, a látható evilági és a nem látható nem evilági között meglévő kapcsolat keresése hatotta át az élet minden mozzanatát. A hagyomány korai, ránk maradt motívumai, régészeti leletek, írásos anyagok mind-mind erről tanúskodnak.

Az egymástól viszonylagos távolságban élő népcsoportok a korabeli kommunikációs viszonyok között, meglehetősen elszigeteltségben, szerteágazó, sok esetben szembenálló kultúrákat alakítottak ki. Ezek a kultúrák szövetségre léptek vagy harcoltak, de bármit is tettek, sajátos metafizikai alapállásból tették, kevésbé materiális okokra visszavezethetően. A területek telítődése felé közeledve azután minden átalakult. Egyrészt a népsűrűség növekedésével megváltoztak a kommunikációs viszonyok, a kultúrák elszigeteltsége feloldódott, elkezdtek hatni egymásra. Másrészt a szaporodó népesség ellátására lényegében csak két lehetőség maradt: más népcsoport erőforrásait erővel kellett megszerezni, vagy a saját erőforrásokat kellett valamilyen technikai újítás által az addiginál jelentősen hatékonyabb módon felhasználni. Az utóbbira számos példát ismerünk a mezőgazdaságból: állati erő használatba vétele; faeke; vaseke; vetésforgó stb. Az előbbi, az erőforrásokért folytatott harc pedig napjainkig folyik. Ennek a harcnak azonban van egy különös átalakulása. Kezdetben, minthogy a területek még csak közelítettek az eltartóképességük telítődéséhez, továbbá mindent uralt a metafizika⁷, a harc kevésbé folyt az erőforrások materiális birtoklásáért, sokkal inkább szakrális jelleggel, kötött szabályokkal metafizikai igazságokért. A területek telítődésével azonban a harc kimenetele egy-egy népcsoport számára élet-halál kérdésévé vált, az ég felé tekintő nemes eszményekkel, a metafizikai tartalommal, a lovagiassági szabályokkal szemben az uralkodóra egyre nagyon nyomást gyakorolt a pusztán életben maradni akaró tömeg. Megkezdődött a hatalmi legitimáció materializálódása⁸.

Mindazonáltal a hatalom mai, sterilnek nevezhető legitimációjáig hosszú út vezetett, és ezt az utat fontos állomások jellemzik. Kezdetben volt a természeti viszonyokhoz közel eső gazdálkodás, ami csekély tudatos beavatkozást jelentett az egyébként is végbemenő folyamatokba, ilyen módon nagymértékben függött is azoktól. Ez a függelmi viszony a

---

⁷ Felhívánk a figyelmet a metafizikának a tradicionalista szerzők általi értelmezésére: „A metafizika területe mindent átfog, ami tényleges univerzális mivoltának elengedhetetlen feltétele. ... Ahol metafizikáról van szó, ott mindaz, ami térrel és idővel változhat, az egyfelől a kifejezőmód, vagyis azok a többé-kevésbé külsődleges formák, amelyeket a metafizika felvehet és amelyek határozatlanul változhatnak, míg másfelől az emberek vele kapcsolatos tudásának, illetve tudatlanságának a foka; de a metafizika önmagában fundamentálisan és megváltoztathatatlanul ugyanaz marad, minthogy tárgya esszenciájában egy. ... A metafizika ekként értelmezve az Univerzális tudása, az univerzális rendbe tartozó princípiumokkal kapcsolatos tudás. ... Voltaképpen csak azt, ami határolt, lehet definiálni, míg ellenben a metafizika lényegéből adódóan abszolút határtalan, ami nyilvánvalóan nem engedi meg, hogy valamely formula többé-kevésbé szűk keretei közé szorítsuk.” (Guénon, 1999 pp 78-80-82)

⁸ „A harcos lép előtérbe, ami annyit jelent, hogy az erő a szellem fölé lép.” (Hamvas, 1942)

világnak a természettel szerves egységben való elgondolását támogatta, szakrális jelleggel, rítusokban megnyilvánulva.⁹ A termelési módszerek fejlődésével az ember egyre inkább hatalmat érzett a természet fölött, és a szakrális jelleg fokozatosan háttérbe szorult az erőforrások, valamint a termelési folyamatok minden összetevőjének tárgyi értelmezése mögött. Az iparszerű termelésben anyaghalmazként jelenik meg nemcsak valamilyen ásvány, hanem a futószalagon feldolgozásra kerülő élőlények is, mint bármilyen növény, vagy a sertések és csirkék tömegei. Végül pedig az iparszerű termelés fölött megjelenik a gazdaság egy elvont, szellemi szintje, a pénzgazdálkodás és az információgazdálkodás, mely minden korábbtól nagyobb erőt és energiát megmozgatva maga alá gyűri a teljes anyagi viszonyrendszerbe ragadt ipari gazdálkodást.

”Ami jómódnak tetszik, lehet, hogy a valóságban a végső pusztulás aranyozott jelzése csupán.” (John Ruskin Unto this Last, 1862)

II.

Mindenek előtt kénytelenek vagyunk itt egy megállapítással élni, mégpedig azért, mert a felületes szemlélő számára úgy tűnhet, mintha a hatalmi viszonyokra vonatkozó következő kifejtések nem vonatkoznának a mostani, demokráciák által uraltnak tekintett hatalmi rendre. Ezzel kapcsolatban csupán arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy ha a világgazdaságnak az az aránytalansága egyszer kisimulna, miszerint a világ három leggazdagabb emberének együttes vagyona nagyobb, mint a legszegényebb fejlődő országok 600 millió lakosának összes éves jövedelme,¹⁰ feltehetően a most demokratikusnak nevezett rendszer értelmezése gyökeresen meg fog változni.

Továbbmenve, lényeges szempont, hogy a hatalomnak és a tömegnek mindaddig létezett egy egymásrautaltsága, ameddig a hatalom számára az embertömeg egyben erőforrást is jelentett, sőt az embertömeg volt a legfontosabb erőforrás. Ez a viszony azonban a technika fejlődésével és az iparosodással fokozatosan megváltozott. Az ipari kor beállta előtt a hatalom és a tömeg érdeke a gazdasági expanzió vonatkozásában lényegében egybe esett. Az ipari korban a hatalom számára az embertömeg elsősorban, mint a gépek kiszolgálója maradt fontos.¹¹ Ebből következően viszont az expanzió innen kezdve kizárólag a hatalmi centrum érdekét szolgálta, mint a hatalmi viszonyok újratermelésének alapja, s az embertömeg ennek a koncepciónak az eszközévé degradálódott.¹²

Miután az ipari termelés alárendelődött a pénzpiacnak és az információpiacnak, továbbá a technológiák fejlődése az automatizmusok túlsúlyát eredményezte (ez a jövőben csak

---

⁹ „Egyre elfogadottabb az a megkülönböztetés, hogy az emberek spiritualitást, a transzcendencia egzisztenciális tapasztalatát keresik, s nem a vallást mint e tapasztalat reflexiójának egy sajátos, kulturálisan meghatározott szimbólumrendszeren keresztül megvalósuló kommunikációját.” (Szentistványi, 2004)

¹⁰ UNDP 2001

¹¹ „Miért van az, hogy amikor nekem csak két munkás kézre van szükségem, mindig egy emberi lényt is kapok hozzájuk?” (Fordot idézi: Ridderstrale – Nordström, 2001)

¹² „iparosokat látsz, de nem embereket, gondolkozókat, de nem embereket, papokat, de nem embereket, urakat és szolgálkat, de nem embereket – nem olyan ez, mint a csatatér, ahol kezek, karok, lábak és mindenféle tagok hevernek feldarabolva, mialatt az élet vére a homokban szétfolyik?” Hölderlin: Hüperion vagy a görögországi remete

fokozódhat), az embertömeg a hatalom újratermelésének szempontjából fölöslegessé válik, s mintegy outsider, esetleg politikai játszmák szavazógépezeteként játszik szerepet. A terjeszkedési határaihoz közeledő mostani gazdasági expanzió tehát kizárólag egy szűk elit érdekérvényesítési játszmájának újratermelési eszközeként értelmezhető.

*„Az okoskodók, ökonomisták, számítógatók kora jött el, s örökre oda Európa dicsősége.
(Edmund Burke)*

III.

Amennyiben eltekintünk attól, hogy az erőforrásokat birtokló hatalom mire használja a gazdaságot és a gazdaság elméletét¹³, a bővebben értelmezett társadalom szempontjából a gazdaság funkciójaként ma egymással nem igazán összeegyeztethető két értelmezés lehetséges. Az első főként az ipar előtti korra volt jellemző, melyben az alapszükségletek (éhezés, fázás elkerülése, utódok biztonságos felnevelése) kielégítése volt a cél, harmóniát megőrizve a szakrálisnak tekintett világ egészével.

Az ipari kortól válik hangsúlyossá a szakrális elvvel szemben a világ matéria jellege, illetőleg az addig állandónak tekintett világrenddel szemben a folyamatos fejlődés elvének megjelenése. Ebben a felfogásban az ember sem egyéb, mint az öröktől fogva létező anyag céltalan önszerveződő játékának pillanatnyi, véletlenszerű eredménye.

Az előbbi gazdaság szakrális rendben – fölülről lefelé szerveződik¹⁴, s csupán szolgálja az embernek ebben a szakrális rendben értelmezett magasabb rendű, metafizikai küldetését. Ettől a gazdaságtól az expanzió gondolata alapvetően idegen, annál is inkább, mert az ember magasabb rendű metafizikai küldetése semmilyen módon nem kötődik mennyiségi mutatókhoz, s esetleg a szakrális rend hatékony védelmében szükséges eszközként válhat tűrhetővé.

Ezzel szemben az ipari kortól minden „hitvallás” mennyiségi jellemzőkhöz kötődik¹⁵, különös tekintettel a fejlődési elvvel összekapcsolódva, mely az embert magát is, mint folyamatosan fejlődő anyaghalmazt engedni láttatni. Ilyenformán pedig – bár egészen mást

---

¹³ „A valós világ és a közgazdaságtan közötti kapocs mindig is a politika volt. Nem véletlenül hívták a közgazdaságtant egészen a XX. századig „politikai gazdaságtannak”. A legkiválóbb közgazdászok szinte kivétel nélkül kormányzatokat szolgáltak valamilyen szinten.” (Buchholz, 1998)

¹⁴ A világ szerveződésének fölülről lefelé irányuló elvében a legmagasabb szervezetségi szint hozza létre önmagában az alacsonyabb szervezetségi szinteket, mintegy koncentrikus gömböket, szemben a modern világ szerveződésének lenről fölfelé irányuló elvével, mely szerint a legalacsonyabb szervezetségi szintből épülnek fel a magasabb szervezetségi szintek (struktúrák).

¹⁵ „A nyugati civilizáció aktivitási irányának egyik leglényegesebb jellemzője a „mennyiség uralma”, vagyis minden vonatkozásban az eltömegesedés. ...A „mennyiség uralmának”, az eltömegesedésnek, mint jellemző aktivitási iránynak a következménye a tömegtermelés és tömegfogyasztás, valamint a túlszaporodás. A határa viszont nyilvánvalóan maga a Föld, a Föld teljes erőforráskészlete. Amikor a „mennyiség uralma” eléri saját növekedési határait, kataklizmák fogják rákényszeríteni az embert aktivitása irányának megváltoztatására. Ameddig azonban kataklizmák nem következnek be, a teremtő emberi aktivitás saját jószántából nem fog változtatni, valamilyen másik értékképző elv választhatóságának lehetősége elenyésző. Marad az értékképző elv, amelynek a lényege meglehetősen egyszerű: jobb, ha egy ember kétszer annyi rizst tud venni, jobb ha kétszer annyi autót tud venni; jobb ha kétszer annyi házat tud venni. És ebből az értékképzési elvből az embert nem tudja más kizökkenteni, mintha egyszerűen lehetetlenné válik a fenntartása.” (Major, 2012 232-233)

szolgál – a gazdasági expanzió a társadalom tömegei számára a „fejlődés” elengedhetetlen tartozékaként jelenik meg, s kézenfekvő, megkérdőjelezetlen része a közgondolkodásnak. Mintegy ez válik a fogyasztásban önmagát értelmező tömeg önértelmezési alapjává, (immár valláspótlékká is), holott a teljes elvben az emberi létezésnek értelmet feltételezni evidensen értelmetlen, ha egyszer önszerveződési automatizmuson kívül a világrendben nincs egyéb feltételezve. Mindezt figyelembe véve gazdasági expanzió nélkül sem a materiális alapelv, sem a fejlődési elvre alapított kultúra nem fenntartható.¹⁶

„Ha az Út nincs ott születésüknél, akkor lehet számtalan törvény az országban, a zűrzavar mégsem kerülhető el.” (Lao Ce)

IV.

Látható, hogy miután a Francia Forradalmat (1789) követően elsősorban a tudománynak a közgondolkodásra gyakorolt hatása miatt a metafizikai értékek elvesztették súlyukat, és helyüket materiális – elsősorban mennyiségi jellemzőkkel mérhető – értékek vették át, az expanzív gazdasági modell nem egyszerű, és nem egyszerűen lecserélhető része a mai gondolkodási paradigmának. Ezer szállal kötődik olyan egyéb értékkepző elemekhez, melyeket nem lehet egyik pillanatról a másikra kihúzni a tömegek – egyébként nagyon is befolyásolható értékszemléletéből. Mára a még önmagát vallásosnak tartók számára is komoly önértelmezési problémákat vetne fel, ha értékkepzési bázisukként megszűnne a mindent átható „fejlődési” elv. Látni kell, hogy a „fejlődés”, mint absztrakt értékforma, lényegében minden érték alapjává vált. Uralja az idő fogalmát, melyben az evolúció tudományosnak nevezett koncepciója miatt a mindenkori ember önmaga előtt, mint az addig egyáltalán lehetséges legfejlettebb lény jelenik meg. Ilyenformán a tudomány és technika ún. fejlődése által uralja a teljes lét-koncepciót, amin belül nélkülözhetetlenné vált képzettársítások kapcsolódnak a természetet egyre inkább meghódító és leigázó kultúrához, amin belül már a természeti környezettel szemben csak egyre elkülönültebb, egyre biztonságosabb és egyre sterilebb emberi környezet képzelhető el, a szükségletek egyre magasabb ellátottsági szintjén, egyre absztraktabb, egyre inkább az ember önkényesen burjánzó fantáziája szerint meghatározott világban.

Mindezt figyelembe véve egyértelművé válik, hogy a gazdasági expanzió nem valamiféle véletlenszerű jelenségi anomáliája a kultúrának, hanem szerves, és lényegét tekintve nélkülözhetetlen tartozéka, illetve sajátos eredménye.¹⁷ Elvesztése vagy szándékos lecserélése pedig az egész emberi kultúrát érintené. Gyakorlatilag azt a belső hitet

---

¹⁶ Vö Heidegger válságertelmezésével, amelyet a létfeledéshez köt. (Heidegger 1994, pp 143)

¹⁷ Érdekes ezen a ponton Foucault-ra hivatkoznunk, aki szerint a modern társadalmak már nem „felülről” adott, előre meghatározott transzcendens értékekre hivatkoznak a társadalmi rend és annak legitimitásának kialakításánál, hanem racionálisan szabályozzák az erkölcsi szabályokat. (Foucault 1990). Ez pedig azt jelenti, hogy éppen a racionálisan megfogalmazott erkölcsi szabályok mentén jutottunk a mai létállapotba. Következésképpen, az, hogy mi értelmeződik racionálisnak, mindig koncepciófüggő. Azonban „nem érvelhetünk amellett, hogy az alternatív gondolkodási rendszerek jobbak vagy rosszabbak mint a miénk, mert azok az állítások maguk, amelyekben érvelésünk mozog, csakis az alkalmazott érvelési mód által nyernek értelmet.” (Fehér, 1986) Egy koncepció dominanciája – ne tévesszük szem elől – mindig érdeklődő.

alapjaiban másik bázisra épített értékképzési elvnek.¹⁸ kellene felváltania, melyen belül az ember értelmes cselekvéstérben képes látni önmagát.

*„Több dolgok vannak földön és égen,
Horatio, mintsem bölcselmeitek
Álmodni képes. „
(Shakespeare: Hamlet)*

V.

A dokumentált történelemből is világosan látható, hogy a jelenlegi gazdasági modell semmiképp sem tekinthető kizárólagosnak, hiszen egyrészt Európában a középkor végéig, másrészt az Újvilág megtalálása előtti gazdaságban, harmadrészt a távoli keleten a közelmúltig egészen más, ugyanakkor működőképes modellek funkcionáltak. Alternatívák tehát léteznek vagy létezhetnek, még akkor is, ha egyébként a jelenlegi euroatlanti gazdasági modellből nézve ezek a modellek értelmetlennek tűnhetnek. Továbbmenve pedig rendkívül lényeges annak a jelenségnek az üzenetértékét figyelembe venni, hogy ez az expanzió kétségtelenül akadály nélkül képes bekebelezni minden más gazdasági modellt. Ellenállhatatlanul gyűri maga alá a metafizikai elveket, legyenek azok az egyiptomi kultúrából¹⁹ eredeztethetők, vagy keresztények, vagy akár animisták, vagy éppen kínai bölcseltek. A hatalom birtokosai a „fejlődésben”, az expanzióban olyan elvet találtak, melynek mentén a szükségletek mesterséges gerjesztésével minden más elvnél hatékonyabban képesek éppen egy keményen befolyásolt változási dinamika mentén folyamatosan, mintegy „örök időkre” saját kézbe újraosztani a hatalmi kompetenciákat. Nincs kibúvó. Alternatív gazdasági modell van és lehetséges, de ez nem szabad és értelmes belátás kérdése, hanem immár kényszerpálya. És nemcsak a hatalom alávetettjeinek kényszerpályája, hanem a hatalomé is.²⁰ Mert bármilyen megingás

---

¹⁸ Utalni szeretnénk ezen a ponton az 1700-as évek elején Mandeville és Shaftesbury között folyó vitára; Mandeville megfogalmazásában a „Két rendszer nem lehet ellentétebb, mint ölordságáé és az enyém.” (Mandeville, 1969. 192) „A két rendszer igazi ellentétességét elsősorban talán nem is az emberi természet ellentétes felfogása – „az eredendő jóság” hite, illetve az érdek-motívum kizárólagosságának hirdetése –, hanem a társadalmi rendnek az organikus világrend természetes részeként, illetve a természettől társiatlan egyedek mesterséges egyesüléseként való felfogása jelenti.” (Ludassy, 1977)

¹⁹ Pedig „az egyiptomi művészetben – festményen, szobron, épületen – megvan az, ami a legnagyobb dolgok egyike, hogy pontosan a maga helyére kerül minden, mintha törvénynek engedelmességedne. Az egyiptomi művészet minden alkotásában méltóság van és derűs harmónia. ... Ennek a stílusnak megvoltak a szigorú törvényei, amelyeket a művész már fiatalon meg kellett hogy tanuljon. És fontos volt, hogy megtanuljanak szépen írni, a hieroglifák vonalait pontosan, jól olvashatóan véssék a kőbe. De ha a sok szabályt már tudták, kitanulták a mesterségüket. Senki se kívánta tőlük, hogy eredetit, újat alkossanak. Sőt, valószínűleg azt a művészt becsülték a legtöbbször, akinek a munkái legjobban hasonlítottak a híres régi alkotásokhoz. Ebből a felfogásból adódott, hogy háromezer év alatt alig változott a művészetük. Amit a piramisok korában jónak, szépnek tartottak, azt ezer évvel később is éppen úgy dicsérték. Igaz, hogy a divat más lett, a témák is változtak, de az előadás módja, karaktere lényegileg ugyanaz maradt.” (Gombrich, 1978)

²⁰ „A növekedés határai fenyegetik a hagyományos érdek- és hatalmi struktúrákat, mi több, fenyegeti azokat az értékstruktúrákat, amelyek alapján sokan az egész életüket berendezték... Az örökmozgóba vetett hit feladása fontos lépés volt az ember valódi helyzetének felismerésében. Ugyanakkor lényeges, hogy a »főáramú« közgazdászok sosem adták föl ezt a hitüket és nem fogadták el a termodinamika második

valamilyen alternatíva irányába, azonnal hatalomvesztéshez vezetne. Más kérdés, hogy ilyen módon a teljes földi ökológia egyre szélsőségesebben válik analógiájává a rákos burjánzásnak, mely megállíthatatlan növekedési pályáján föléli saját életterét.

„*Ha lesznek még emberek itt 200 év múlva, akkor nem úgy élnek majd, mint mi. Ezt biztosan meg tudom jósolni, mert ha az emberek továbbra is így élnek, mint mi, akkor 200 év múlva nem lesz egyetlen ember sem.*” (Quinn, 2003.)

IRODALOM

Bod, P.Á. (2013): Heterodox gazdaságpolitikák korszaka. Köz-gazdaság. (13)

Buchholz, T.G.: (1989): Új ötletek halott közgazdászoktól. Budapest, Európa Kiadó

Caballero, R.J.: (2010): Macroeconomics after the Crisis: Time to Deal with the Pretense-of-Knowledge Syndrome. NBER Working Paper No. 16429 2010 October 2010
http://www.nber.org/papers/w16429.pdf?new_window=1

Cook, E. (1982): The Consumer as Creator: A Criticism of Faith in Limitless Ingenuity; Energy, Exploration and Exploitation 1 (3)

Daly, H.(1997): Beyond Growth: The economics of sustainable development. Beacon Press

Fehér, M. (1986): A tudásszociológia mint tudományelmélet. *Janus* I.3., 1986. ősz
<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/fedlap/Feher2.htm> (2014.05.05.)

Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés*. Budapest: Gondolat.

Gombrich, E., H. (1987): *Művészet és fejlődés*. Corvina, Budapest.

Gombrich, E., H.(1978): A művészet története. Budapest: Gondolat Kiadó

Guenon, R. (1999): Általános bevezetés a hindu doktrínák tanulmányozásához. Kvintesszencia Kiadó

Hamvas, B. (1942): René Guénon és a társadalom metafizikája. Társadalomtudomány, 1942./1

Heidegger, M. (1994): Levél a humanizmusról, in: *Költőien lakozik az ember*. Válogatott írások. (Szerk: Pongrácz T.) Budapest-Szeged: T-Twins/Pompeji

Ludassy, M.(1977): Utószó. In: *Brit moralisták a XVIII. Században*. Budapest: Gondolat Kiadó

Major, Gy. (2012): Gazdasági realizáció és felelősség. In: *Válság és kommunikáció*. (Karikó-Szécsi, szerk). Budapest: Áron

---

törvényének jelentőségét a gazdasági folyamatokra nézvést; de nem is tehetek másként a piactudomány főpapjainak pozíciójában” (Cook, 1982, 198. o.).

Mandeville, B. (1969): *A méhek meséje*. Budapest: Magyar Helikon

Pataki, Gy.- Takács-Sánta, A. (2004): Bevezetés. In: *Természet és Gazdaság*. (Szerk: Pataki - Takács-Sánta). Budapest: Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 7-26.

Ridderstrale, J. – Nordström, K. A.(2001): Funky business. A tehetség táncoltatja a tőkét. Budapest: KJK Kerszöv

Quinn, D. (2003): *The New Renaissance*. New York: Context Books

Sachs, W.: (2000): Development: The rise and decline of an ideal: Article for the Encyclopedia of global environment change. Wuppertal: Wuppertal Institut. Für Klima, Umwelt, Energie. Wuppertal Papers

Sedlacek, T. (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana*. Budapest: hvg könyvek

Szentistványi, R. (2004): A szent antropológiája. Recenzió. *BUKSZ*, 2004. ősz
http://www.typotex.hu/index.php?page=recenziok&book_id=299&review_id=392 (2014.05.05)

UNDP: Human Development Report 2000. USA 2001

WCED (World Commission on Environment and Development): *Our Common Future* (The Brundtland Report). Oxford University Press, Oxford, 1987. 8.